

ՀԱՅ ԸՆՏԱՆԻՔ

(խնդիրներ եւ հարցադրումներ)

Հրատարակիչ՝ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

Երեւան 2002թ.

**ՑԵՂԻ ՇԱՐՈՒՆԱԿԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ
ԱՐՅԱՆ ՄԱՔՐՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐԸ**

**«Ես ցեղահավաս եմ, եւ ահա՛ դաճում եմ եւ մի այլ
ասվածություն՝ ցեղիս արյունը, որի անարատւոյան մեջ է իմ
ցեղի աղազան»:**

Ցեղակրոնութեան Հավասամից

Ինչդէս ուսուցանում է ցեղային աշխարհայեցողությունը, մարդկութեան սեսակավորումը (բնութեան բազմազանութիւնն ընդհանրապէս) Աստուծոյ կամոք է եւ գոյութիւն ունի ի սկզբանէ: Հետեաբար, մարդկային ամեն ցեղ, ձգտելով դաժնանալ իր անկրկնելի սեսակը, ասվածաճառ գործ է անում: Իմքնա-հավիտեանցման ձգտումով է ցեղն աղաքովում Աստուծոյ հետ կենդանի կապը, իսկ յուրաքանչյուր անհատ միայն ցեղի միջոցով է հնարավորութիւն ստանում մերձենալ Բացարձակին ու Հավերժին: Սակայն բնութեան օրենքը ստիպում է սեսակներին(*) մշակական դաժնարի մեջ լինել գոյութեան համար: Այդ դաժնարում բնութիւնն ընտրում է ուժեղ եւ կարող ազգերին, իսկ թուլերն ու անկենսունակները հեռանում են դաժնարէն աստիճանով: Նրանց անհետացումը կատարւում է կամ բնաջնջման, կամ էլ ձուլման ճանապարհով:

Պատմութեան մեջ շատ չեն դեպքերը, երբ ազգերը վերացել են զանգվածային ոչնչացման միջոցով, միմիայն բազմաթիւ են ձուլման հետեւանով մնաց անհետացումները:

Այս դաժնարում բռնի մեթոդները՝ լեզվի արգելում, դավանանքի դաժնարում, ազգութիւնից ստիպողական հրաժարում եւ այլն, այնքան էլ արդիւնավետ չեն, քանզի, հաճախ ուժի ազդեցութիւնն առաջ է բերում բնական հակազդեցութիւն: Ազգերի ձուլումն առավելապէս իրականացվում է մշակութային կլանման կամ արյան խառնման միջոցով: Մենք կանգ կառնենք արյունախառնութեան խնդրի վրա(**):

* * *

Սելենցիայից հայտնի է, որ լավ սեսակ ստանալու համար, հաճախ դիմում են խաչասերման: Բայց արդիո՞ք մարդկային սեսակների մեթոսացումը դրական երեւոյթ է, արդիո՞ք խառնազգի

սերունդն ավելի լավն է:

«Ով ղաֆկանում է մաֆուր, անխառն ցեղի, ամեն ֆայլափոխի զգում է դրա հմայիչ ուժը. ցեղային ասվածը երբեք չի լինում նրան» . ասում էր անգլիացի հայտնի ցեղաբան Յիուսոն Չենբերլենը (1855-1927): Անգյալ դարի ֆրանսիացի նշանավոր հանրաբան-ազգագրագետ Ժոզեֆ Գոբրնոն (1816-1882), անհետացող բազմաթիվ ցեղերի վրա կատարած ուսումնասիրությունների արդյունքում հանգեց այն եզրակացության, թե անհետացած ղաֆկան արյունախառնությունն է: Ինչպես ղոնդում են մի շարք գիտնականներ, հին հույների ու հռոմեացիների բարձր ֆաղափարության անհետացած բուն ղաֆկաններից մեկը նրանց՝ իբրև ազնիվ ու ազատ ազգեր, ստիճան գերի ազգերի հետ խառնվելն էր: «*Հին մշակույթների մահացած միակ ղաֆկանը եղել է արյան խառնուրդն էլ այստեղից բխող՝ ցեղի մակարդակի անկումը*». գտնում էր մեր դարի միադասներից մեկը: Եթե Չենբերլենին կամ Գոբրնոյին այսօրվա լիբերալներն ու երեկվա կոմունիստները միանշանակորեն ղիսակում են՝ իբրև ռասիսներ (անուշ՝ վաս իմաստով), իսկ նրանց դատողությունները՝ «հակամարդկային», ապա, գոնե համընդհանուր ընդունելության արժանացած Կանի խոսքերը, մտորելու տեղի ունի սան. «Չկա ավելի ձգնարիս բան, քան այն, թե սարբեր ցեղերի խաչասերումը, որ վերջին հաշվով հանգեցնում է նրանց ոչնչացման, միանգամայն անթույլատրելի է մարդկային ցեղերի նկատմամբ»:

Արյունախառնության կողմնակիցները գտնում են, որ իբր խաչասերումից առաջացած սերունդն ավելի ուժեղ է խելոք է լինում: Դժվար թե: Ճաղոնացիները երբեք չեն խաչասերվել, սակայն, բացառիկ սաղանդ ունեն: Նույնը կարելի է ասել սկանդինավյան ազգերի մասին: Իսկ, օրինակ, մուկասների մոտ ակնհայտ են մտավոր ղակասությունները:

Կան նաև ղոնդոներ, թե հայերը՝ որդես հնագույն ազգերից մեկը, աղոթում են իրենց ծերության շրջանը ել, որդեսգի չանհետանան, ղեսք է, օտար արյան ներմուծմամբ, «թարմացնեն» իրենցը, որով ել կերհասարդանան, կդառնան կենսունակ: Եվ օրինակ են բերում թուրքերին՝ փորձելով հիմնավորել, թե ինչպես է օտար գեների ներմուծումը նղասավոր լինում սկյալ ազգի համար: Նախ, ազգի կենսունակությունը նրա սարիքով չի ղայմանավորվում, այլ՝ իր արմատներից սնվելու հանգամանքով: Հայրենիք կորցրած ել ակունքներից հեռացած ազգերը կարող են ծերանալ ել մահանալ, իսկ հայրենի հողից ու իրենց արարչական ակունքներից սնուցվող ազգերը միշտ էլ կենսունակ են: Այժմ, թուրքերից ընդօրինակելու մասին:

Այսօրվա Անասովիայի թուրքերը, շնորհիվ նաեւ արյունա-խառնության, մեծամասամբ, մարդաբանական հասկանիչներով այլեւս միջինասիական սափաստանների բնիկները չեն, իսկ բազմակի խաչավորման արդյունքում դեռեւս նոր մշակութային կամ գիտական արժեքներ չեն ստեղծել: Ի դեմս նրանց՝ մենք առավելաբար տեսնում ենք ոչ թե ազնվացած թուրքին, այլ՝ այլասերված հային, հույնին... Տեղին է վկայակոչել Հայկ Ասատրյանին. «Հայտնի է, որ կենսաբանական թե հոգեբանական դասձառներով ցեղերի արենախառնումով չի ազնվանում նրանցից նվազարժեքը, այլ՝ խաթարվում, վասատերվում է արժեքավորը: Այսպես՝ ֆիլոսոֆիա ժողովուրդներից ստացած արյունը ո՛չ թե բարեխառնություն մտքեց թուրքերի բնազդների աշխարհում, այլ հոգեբանությանը թուրքացրեց ձուլվածներին»:

Հավաս ընծայելով, թե մեր ցեղը բնականից օժտված է բարձրորակ հասկանիչներով, աներկբա ասում ենք, որ օտարներից հոգեւոր կամ մարմնական գծեր ներմուծելու կարիք բնավ չունենք, իսկ Տեսակը խաթարելու բարոյական իրավումն չունենք: Թուրքերը՝ իբրեւ ստորին ցեղ, ներմուծման խնդիր ունեն, իսկ մենք դեռք է վերագրենք մեր հոգեգծերը, վերականգնենք մեր դիմագծի անադարսությունը: Թերեւս, այս է հաստատում նաեւ սփյուռֆահայ ճանաչված գիտնական Հակոբ Պողոսյանը, որից հարկ ենք համարում ընդարձակ մեջբերում անել.

«Հայերուն դարձանք եղած է այն, թե դարավոր հալածանքներու եւ սառադամքներու ընթացքին՝ մինչ ուրիշ շատ մը ցեղեր իրենց գոյությունը կորսնցուցած են, իրենք դեռ կ'ապրին. անոնք այս իրողությունը ամեն բանե առաջ կ'դարձնին իրենց ազնիվ արյան: Թուրքն ալ այս իրողության վերահաս ըլլալով էր, որ իր անարգ ու վատ արյունը ազնվացնելու համար, հայ ցեղին հետ ամուսնանալու եւ խառնվելու ամեն միջոց որոնեց, եւ այսօրվան գեղեցիկ Թուրքին երակներուն մեջ Հայու ազնիվ արյունը կ'հոսի: Ավա՛հ, որ այս իրողությունը տակալին շատերու կողմէ լավ ըմբռնված չէ:

Անհրաժեշտ է, որ աղագա ազգին վերաճիւնության ու ազնվացման աշխատող թե՛ ազգային իշխանություններ եւ թե՛ հասարակական դասախանասու առաջնորդներ այս խնդիրն վրա լուրջ ուշադրություն դարձնեն»:

Ոմանք էլ, մեզանում առկա մի շարք ժառանգական հիվանդություններ, հասկապես, «երեւանյան» կոչվող հիվանդությունը, համարում են հայերիս՝ երկար ժամանակ մեկուսացված լինելու, ուրիշների հետ չխառնվելու արդյունք: Չմոռանանք, որ սա ընդամենը վարկած է՝ դեռեւս կարո՞ս գիտական հիմնավորումների: Բայց ուշադրության արժանի է նաեւ հետեւյալը. «երեւանյան»

հիվանդությամբ տառադողները, հիմնականում, մեր հարթավայրային շրջանի բնակիչներն են, ուր խառնազգի ամուսնությունները համեմատաբար շատ են, իսկ լեռնային շրջաններում, որտեղ, իբրև կանոն, «դրսից աղջիկ» հազվադեպ են բերում, մյուս հիվանդներ գրեթե չկան:

Այժմ անդրադառնամք խառնազգի ընտանիքին, որն արյունախառնության հիմնական ձեւն է:

Ընտանիքը, լինելով ազգի կարեւորագույն օրգաններից մեկը, նախասահմանված է՝ սերնդագործմամբ ազգի ժառանգական հաջորդականությունն ապահովելու եւ իր ներսում նորահաս սերնդի ազգային սկզբնական դաստիարակությունն իրականացնելու: Ըստ այդմ՝ ընտանիքի աղազայնացումը, որն իրականացվում է արյունախառնության եւ օտար բարբերի ընդօրինակման ձեւով, կործանարար է ազգի գոյության համար:

Որքան էլ խառնազգի ընտանիքում ամուսինները լինեն լայնախոհ կամ, այսպէս ասած, փոխադարձ սիրով, միեւնոյն է՝ նրանց էությունների բնական տարբերությունն, ի վերջո, իրեն զգացնել է սալիս: Լավագույն դեպքում, ամուսիններից մեկը «մոռացության» է տալիս իր ազգությունը՝ լիովին կանգնելով մյուսի ազգության կողմը (հաճախ՝ ընտանիքը չֆայթելու մտածումով) եւ այդպիսով՝ արհեսականորեն ազգափոխ լինում: Իսկ սերունդը: Նա երկվորյան մեջ է լինում, նրանում մշտապէս երկու տարբեր հոգեբանությունների թայֆար է ընթանում եւ արդյունքում՝ հոգեբանորեն նա մնում է երկփեղկված, ասել է՝ անլիարժեք: Ինչպէս նկատում է Լ. Շանթը. «Այս տեսակ հարկի մը տակ մեծացող սերունդը երկակենցաղ էակ մըն է, ջուրի ու ցամաքի վրա միաժամանակ աղբոս, բայց ո՛չ ջուրին մեջ կարգին լողալ գիտէ, ո՛չ ցամաքի վրա մարդավարի ֆայլել. եւ հաճախ կվերջանա անով, որ ջուրն ալ կատէ, ցամաքն ալ, թեեւ իր հոգիին խորքը լուռ տենչանք մը կմնա միտք վառ՝ կա՛մ ջուրինը ըլլալու, կա՛մ ցամաքինը»:

Չայոց լուսնության մեջ դժվար է մասնանշել դեպք, երբ օտարից ծնված զավակը օգտակար է եղել մեր ազգին: Նրանք, եթե ունեցել են շնորհներ, որոնք կանոն, հայության համար որեւէ ծառայություն չեն մատուցել: Իսկ հակառակը եղել է. Տիգրան Մեծի՝ լուսնացի կնոջից ծնված զավակները չարիք էին հայկական կայսրության համար, հայերին բնաջնջող սուլթան Չամիդի մայրը հայուհի էր: Այս առումով, ուսուցանող է նաեւ մեր էդուսը. Իսմիլ Խաթունից եւ Մեծ Միտից ծնված Մելիքը լուսնուհաս է դառնում հայության գլխին, Դավիթը սղանվում է իրենից սերված խառնածին

աղջկա կողմից:

Սխալ կլինի կարծել, թե մեզանում խառնամուսնությունների խնդիրը երբեւէ ուժադրության չի արժանացել: Հայ եկեղեցին, արգելելով «լուսավորչական» հայերի ամուսնությունն այլադավանների հետ, այդդիսով, փաստորեն, անուղղակիորեն մերժել է խառնազգի ամուսնությունները: Ազգային բարերար Ալ. Մանթաշյանը, իր հարսությունը որդիներին կտակելիս, ընդգծում էր մի կարեւոր նախադասում. որդիները կգրկվեն ժառանգության իրավունքից, եթե չամուսնանան հայադավան օրհորդների հետ: Ռ. Պասկանյանը, իր հայսնի «Վարդապետսարան»-ում, հայկական մուլտիթիւլթիւլ շարժում մտելով նաեւ օտարի հետ ամուսնությունը, հորդորում էր՝ իբրեւ ազգասիրական գործ, չամուսնանալ այլազգիների հետ:

Հաճախ է դասահում, երբ լավագույն հայորդիներ, ինչ-ինչ դասճանաչներով, ամուսնանում են օտարների հետ՝ ազգի համար չթողնելով արժանավոր սերունդ: Պասկանյանի սառնելով Քր. Միխայելյանի հանդեմ՝ անվանի հրատարակախոս Միք. Վարանդյանը, միաժամանակ, ցավով մտում է, որ արեւմտահայ ազատամարտի ռահվիրան ամուսնացած էր օտարի հետ, զղան էլ, մոր ազդեցությամբ, ընդմիջ հեռացավ հայ կյանքից ու ամուսնացավ ռուսի հետ: Եվ Վարանդյանը եզրակացնում է. «այդդեպ են վերջանում գրեթե բոլոր ամուսնությունները օտարի հետ»: Իհարկե, օրինակների թվարկումը կարելի է շարունակել՝ Ռուբեն Սեւակ, Արամ Խաչատրյան, Տիգրան Պետրոսյան, Վիկտոր Համբարձումյան..., բայց դա թվում է ավելորդ (հուսով եմ, որ միայն թվում է), երբ ասիիդ առաջ հայտնվում է մեր ներկան...

Երբ մի ֆանի սարի առաջ ժառանգաբան Նվարդ Քոչարին հարցրեցին, թե արդյո՞ք ինքը համաձայն կլիներ, որ հայը, օրինակ, մեզի հետ ամուսնանար, նա դասասխանեց.

- Եթե ընտրեց, ամուսնացավ, այո, համաձայն եմ: Կարեւորը՝ որ նա հայկական միջավայրում աղբի եւ հայանա: Ի՞նչ վաս կլինի, եթե մեզի երաժշտականությունը, ռիթմի զգացողությունը ներմուծվի:

Թե ինչդեպ դիտել մեզը հայանա, նույնիսկ երեւակայությունը թույլ չի տալիս դասկարացնել: Իսկ որ հայերս երաժշտականության բնածին դակաս ունենա եւ ստիպած դիտել ուրիշից ներմուծեն, շատ անլուրջ է:

Ներկայումս խառնազգի ամուսնությունները մեզանում (լինի Հայրենիքում, թե Սփյուռքում) առավելադեպ կատարվում են հաշվեկատարներ, երբ, բարեկեցիկ կյանքի ակնկալիքով, շատ հայեր «ամուսնանում» են եվրոպացիների, ամերիկացիների, արդեն՝ նաեւ դասիկների, արաբների հետ:

Խառնամուսնություններին զգալի չափով նդասում են օտարի սիրադեմությունը, դանդախությունը, ազգերի կրոնակցությունը, բայց, ամենամեծ չափով, աշխարհաբաղադարական փարոզությունը: Ու մինչ մեր ազգային դաստիարակության գործը մնում է այսպես՝ սոսկ փաստեր արձանագրող, ակնառեսն ենք դառնում հայ-նեգրական, հայ-թուրքական ամուսնությունների...

* * *

Վերջում՝ մի էական հանգամանք: Պատմության բերումով մեզ են խառնվել սարբեր ազգեր, եւ այդ արյունախառնման շնորհիվ է նաեւ, որ մեր հոգեմարմնական շահ գծեր խեղված են: Ուրեմն ի՞նչ իմաստ ունի խոսել արյան մաքրության, ցեղի անաղարտության մասին:

Չուլալ ակունքից սնվող առվակը դրոշմով է, երբ փոխում է իր հունը կամ նրա մեջ սկսում են լցվել անմաքուր ջրեր, եւ բավական է փակել այդ ջրերի ճամփան ու վերականգնել բնական հունը՝ այն աստիճանաբար կդառնա այնպես մաքուր, ինչպես եղել է հազարամյակներ շարունակ. կմաքվի, եթե ակունքը դեռեւս անաղարտ է: Այդպես էլ մասնակի արյունախառնության ենթարկված ու սեփական հունից շեղված հայությունը վերստին կնույնանա իր ակունքին՝ Յեղին, այսինքն՝ կվերականգնի իր դասական-ցեղային հոգե-մարմնական գծերը, եթե բացառի օտար արյան ներմուծումը եւ առաջնորդի սեփական հոգեւոր-բարոյական արժեքներով: Էականը հավասն է այդ վերականգնելիության նկատմամբ, հավասր, որ Յեղը դեռ անեղծ է: Եվ դասական չէ, որ Յեղակրոնության Հավասարմում ցեղահավասությունն ու արյան անարատության դաժանումը Նժդեհը դրել է կողմի:

*-Հետագա շարադրանքը դարձեցնելու համար, իբրեւ ժեսակներ՝ նկատի կունենանք ազգերին, որոնք, ինչպես ընդունված է ասել, ձեւավորվել են երկու կամ ավելի ցեղերի ձուլումից: Իբրեւ բնական (արարված) ժեսակներ՝ մենք համարում ենք ցեղերին, իսկ ազգերը դիտում՝ որպես դասականորեն առաջացած, բայց բնության կողմից «հանդուրժվող» ժեսակներ:

Մեր համոզմամբ, շահ թե փչ կայուն ազգեր առաջանում են միեւնոյն ռասայի ցեղերի ձուլումից, իսկ սարբեր ռասայի ցեղերի խառնումից երբեք լիարժեք ազգություն առաջանալ չի կարող: Այս իմաստով, օրինակ, ամերիկյան ազգ (կամ սոցիալիստական ազգ, իսլամական ազգ...) ասածը շինծու է ու երբեք իրականություն դառնալ չի

կարող:

**-Արյունախառնության խնդիրը, լինելով նրբին ու ոչ երկրորդական, մեզանում դեռեւս անհրաժեշտ չափով լուսաբանված չէ, եւ մեր դասողություններն, անուրեւ, դեռ կարիք ունեն գիտական ամենալուրջ հիմնավորումների: Կարծում եմ, որ այս կարգի հրադարակումները կօժանդակեն կամ խթան կհանդիսանան, որոշեցի խնդիրն ընկալվի իբրեւ համազգային գործ եւ դառնա մեր դեռության ու նրա գիտական հիմնարկների ուժադրության առարկա:

Մուշեղ Լալայան

ՀԱՅՈՑ ԸՆՏԱՆԵՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԻ
ՇՈՒՐՋ

«Աղեկ կին, չունի գին»: Հայ ժողովրդական այս ասացվածքը

լավագույնս բնորոշում է հայ կնոջ հարզն ու վարկը, ընճանեկան եւ հանրային կյանքում նրա տեղի եւ դերի բարձր գնահատականը:

Եթե կարիք կա ավելի ընդարձակ ու ընդգրկուն մի եզրակացություն, ապա Ջիվանուց լավ, թերեւս, ոչ ոք չի ասել.

*Հայ կանանց ենք դարձական, թե որ հայ ենք մնացել,
Եթե ոչ՝ կորել էինք, անդունդ էինք գնացել,
Մեր հավասքը, մեր լեզուն նրանցով է զարգացել.
Հայ կնոջ սրբությունը ողջ ազգերն են իմացել:*

Հայ ընճանիփի, հայ կնոջ, ընճանեկան փոխհարաբերություններին, ընճանիփի եւ հասարակության կադի մասին առանձին դասողություններ, ուճագրավ մտեր հանդիդում են հայ ճաս հեղինակների երկերում: Ընճանեկան դաստիարակության եւ հասկադես մոր դաստիարակիչ դերի հետ է կադում Գարեգին Նժդեդը հայոց ադագայի կերտումը. գերագույն է մոր՝ հոգեփոխված եւ ցեղայնացած հայ կնոջ առաքելությունը՝ «նա կոչված է իր երեխայի դաստիարակության միջոցով կառուցելու իր ցեղի ադագան»: Դորոցական դասագրերը հաճախ են մեջբերում Մուրացանի ձեւակերդումը. «Ազգերի գորդությունը ընճանիփների մեջ է: Ջորավոր է այն ազգը, որ ունի գորավոր ընճանիփներ. սիրով, միությանը, առափինի եւ հավասարին կենակցությանը ադորդ ընճանիփներ»: Պակաս հայճնի է Ռուբեն Սեւակի ասույթը՝ «Առողջ սեր, առողջ սեր»: այսինմն՝ առողջ ընճանիփի միջոցով ազգի առողջացում:

Այսօրինակ դրույթները ոչ միայն տեսական-ճանաչողական, այլեւ գործնական նճանակություն ունեն եւ հաջողությամբ կարող են կիրառվել հայոց ընճանեվարության խնդիրների լուծման մեջ: Բացի այդ՝ հայ ընճանիփի կենսագործունեության նդասակասլաց կառավարումը դես է խարսխվի գիտական ուսումնասիրությունների վրա, որոնք մեզանում, կարելի է ասել, գրեթե բացակայում են: Բացառությամբ ազգագրական հասուկենս աճխասությունների՝ հայ ընճանիփի վերաբերյալ ճաս փչ բան կարող ենք փողել հոգեբանությունից, սոցիոլոգիայից, բարյագիտությունից, մանկավարժությունից, այլ գիտաճյուղերից:

Հնարավոր չէ լիովին ճանաչել ադդի հայ ընճանիփը, գնահատել այն հայկականության ճափանիճներով, ուրվագծել ընճանիփի ադագան եւ մանավանդ ձեւավորել այդ ադագան, եթե մենք ընճանիփը դիտենք մեկուսի, հասարակության մյուս բնագավառներից անջատ: Զադափական կյանքը, կառավարման համակարգը, աճխասանփի ասդարեզը, ժամանցի ոլորտը, կրթությունը, անհատի եւ հանրության կենսագործունեության մյուս բոլոր բնագավառները ուղղակի կան միջնորդավորված առնչվում են ընճանիփին:

Ամենակարելուն այն է, որ այդ առանձին բնագավառները, ըստ էության, միեւնույն գործող անձանց տարբեր դերակատարումներն են: Ընթացիկ ճիշտ ըմբռնելու համար հասկալի է այս մոտեցումն է առավել արգասաբեր: Տղամարդը եւ կինը ոչ միայն ամուսիններ են, հայր ու մայր, նրանք բազում ընկերային դերեր էլ են կատարում՝ ֆաղաֆացի, աշխատակից, գրուցակից, հաճախորդ, զնորդ, ընկեր, հարեւան, դեկավար, ենթակա, անցորդ, ընտրող եւ այլն: Սեռային վարքի՝ կնոջ եւ տղամարդու դերերի վերլուծությունը բանալի է թե՛ ընթացիկ, թե՛ արտադրական աշխարհն հասկանալու համար: Սեռային վարքի առումով՝ հոգեբանությունն առանձնացնում է մարդկանց հինգ սեսակ.

ա) զուտ տղամարդ, որի մեջ առավել խնայված են այրական հասկանիչները՝ ֆիզիկական ուժ, ֆաջություն, համառություն, նրասակասվածություն, ղափախություն, հաստատականություն, վճռականություն եւ այլն,

բ) զուտ կին, որն իր մեջ խնայված է կանացի հասկանիչները՝ նազանք, հեղություն, համբերատարություն, հոգատարություն, հանդուրժողականություն, սեթեւեթանք, ճկունություն, նվիրվածություն եւ այլն,

գ) կին, որի մեջ գերակշռում են այրական հասկանիչներ,

դ) տղամարդ, որի մեջ գերակշռում են կանացի հասկանիչներ,

ե) անդրոգեններ, կանայք եւ տղամարդիկ, որոնց մեջ իզական եւ արական հասկանիչները մոտավորապես հավասարաչափ են բաշխված: Տարբեր երկրներում կատարված հետազոտությունները ցույց են տվել, որ մարդկանց մեկ երրորդը անդրոգեններ են: Նկատվել է, որ անդրոգենային կանայք եւ տղամարդիկ առավել հաջողությամբ են համարում իրենց ընթացիկ կյանքն ու աշխատանքային գործունեությունը. բուն ընթացիկ ներսում՝ հեշտությամբ են ներդրում հուզական եւ օգտագործական կողմերը, իսկ ծառայողական առաջխաղացման հարցում ավելի դյուրին են խուսափում սթրեսային վիճակներից, նյարդային գերլարվածությունից ու հոգեբանական բարդությունների գոյացումից:

Այս մոտեցումը որոշ հեղինակներ օգտագործում են՝ բնութագրելու տարբեր երկրներ, մշակույթներ, կազմակերպություններ, հասարակական արժեքների համակարգեր, մարդկանց համատեղ կյանքի եւ գործունեության զանազան բնագավառներ: Այսպես, Անգլիան, Ճապոնիան, Պերմանիան համարվում են «այրական», իսկ Յուլանդիան եւ Ֆրանսիան՝ «կանացի» երկրներ. վերջիններս, ըստ այդ հեղինակների, ավելի ներդրում են զարգանում, համաչափ, շրջակա բնական միջավայր

րին համահունչ, իսկ առաջինները դավանում են արդյունաբերական ծավալադաշտություն: Արդյունաբերական ձեռնարկությունները, գործարար նմասակներ հեսադորդ հասասությունները «այրական» բնույթի են, իսկ վերականգնողական հասասությունները, ասեմբ, հիվանդանոցները՝ «կանացի»:

Ահա թե ինչու, կանայք եւ շղամարդիկ, որդես կանոն, հաջողության են հասնում սարբեր բնագավառներում. եթե սվյալ բնագավառի, կազմակերպության, հասասության նմասակները առավելադես «շղամարդկային» են, ուրեմն՝ նմասավոր են այրերին, իսկ եթե դրանք առավելադես «կանացի» են, ուրեմն հաջողության ավելի մեծ հնարավորություն ունեն կանայք:

Ինչ վերաբերում է բուն ընսանիքին, ադա դրա ներսում փոխհարաբերությունների կազմակերպումը, համերաւոյության ադա հոլումը համարվում են կանացի գործառույթներ, իսկ ընսանեկան ադուրուսի հայթայթումը, դրսի կադերի վերարսարդությունը՝ այրական: Ճիւս եւ ճիւս հայ ժողովրդական մի ասացվածքի ոգով՝ «Տղամարդ որ կա դրսի դաս է, կնիկ որ կա ներսի դաս է»:

Առհասարակ՝ մեզանում ներընսանեկան սեռային վարքի վերաբերյալ շասերն են գրել: Տղամարդու եւ կնոջ ընսանեկան դերակասարման սույգ բնութագրման առումով արդիական է Ղազարու Աղայանի՝ սակավին մեկ դար առաջ գրած «Կնոջ կոչումը» փոքրիկ, սակայն ուսանելի հողվածը: «Կինը,- նկասում է նա,- դես է լինի մայր, ինչդես իր զավակի համար, նույնդես եւ իր ամուսնու»: Այն, որ սա ոչ թե բնարական զեղում է, այլ լուրջ եւ գործնական խորհուրդ, երեւում է Աղայանի բերած օրինակից: Շաս անգամ, գում է նա, նորահարսը ինքն է ձեւանում երեխա եւ ամուսնուց ակնկալում ծնողական փայփայանք, ինչը մեծ սխալ է: «Այր մարդը երբեք մայրություն անել կարող չէ, այդ հասկությունը կնոջն է հասկացրել բնությունը... Ուրեմն սան մեջ թագավորող սերը բխում է մորից, այլ ոչ հորից, հայրը նույն սիրո մեջ լողացողներից մեկն է»:

Այրականություն-կանացիություն սարբերակման հիման վրա գրականության մեջ արված են մի շարք ընդհանրացումներ, որոնք մենք սեղմ կներկայացնենք, ինչդես եւ կփորձենք մասնավորեցնել դրանք՝ հայոց մշակութային, հողեւոր, բարոյական առանձնահասկությունների հաւառումով:

Ա. Այրական հողեբանության գերակշռության դարագայում անձի գործունեության գլխավոր դրդադասճառներից է լավագույնը լինելու ձգտումը, կանանց դարագայում՝ մյուսներից եւ չմնալու ձգտումը:

Ինչդես հայսնի է, ամերիկյան ընսանեկան դասփարակության

հիմնում ընկած է ամեն ինչում լավագույնը, առաջինը դառնալու, «չենդիոնի» հոգեբանությունը: Ճադոնական ընթանեկան դաստիարակությունը դավանում է այլ սեսակե՝ աճող սերնդի մեջ սերմանվում է ամեն ինչում ոչ մեկից ետ չմնալու հոգեբանությունը: Այսինքն՝ ամերիկյան մոսեցումը դայմանականորեն կարելի է համարել առավելադաս ալրական, ճադոնականը՝ առավելադաս կանացի: Երկուսն էլ լիովին արդարացված են ազգային առանձնահատկությունների, մասնավորապես, ամերիկյան անհասարակության եւ ճադոնական կոլեկտիվիզմի հաշվառման իմաստով:

Ներկայումս հայաստանյան իրականությունը հայտնվել է ամերիկյան հոգեբանության ուժգնացող ազդեցության տակ: Եվ եթե համարենք, որ հայ մարդկանց բնորոշ է լավագույնը լինելու եւ մյուսներից ետ չմնալու ձգտումների «ոսկե միջինը», ադա առավել հավանական է, որ «ամերիկանիզմի» ներխուժման հետեւանքով հայ ընթանիում եւ կյանքի մյուս ասդարեզներում ավելի ու ավելի ցայտուն են դառնալու ալրակենսուն արժեքները: Մինչդեռ լավագույնը դառնալու իմքնանդասակ ձգտումը, ամեն գնով առաջինը լինելու հոգեբանությունը կարող են դառակսիչ դեր խաղալ թե՛ ընթանիքի ներսում եւ թե՛ ողջ հասարակության մեջ: Գերբարձր իմքնագնահատականը, չքավարարված եսականությունը ոչ միայն անհատի ողբերգությունն են, այլեւ հասարակության: Ամերիկացի հոգեբան եւ սոցիոլոգ Էրիխ Ֆրոմը, վերլուծելով «ամերիկյան երազանքի» ոգով մեծացած, «ամենա-ամենան» դառնալու մղումին սրված միջին ամերիկացու հոգեբանությունը, նրա ընթանեկան կյանքը, վարուբարքը, արժեքային կողմնորոշումները, անում է անողոք մի եզրակացություն. ամերիկյան հասարակությունը հիվանդ է եւ հիվանդ է ամենից առաջ բարոյական արատավոր արժեքների դատաճառով:

Միթե մենք էլ ենք ուզում հիվանդանալ, դառակսվել, սրհովել, որ այսդես գրկաբաց, անքննադատ ընդունում ենք «ամերիկանիզմի» գաղափարները, հոգեբանությունը, ադրելակերմի չափանմուշները:

Հետեւաբար, առողջ ընթանիքի, առողջ սերնդի, առողջ հայ հասարակության ձեւավորման շահերը հրամայաբար դախանջում են եսադատության հոգեբանությունը զուգակշռել համայնքային (կոլեկտիվիսական), համազգային հոգեբանությամբ: Խոսքը ոչ թե գրեհիկ կոլեկտիվիզմի, դարսադրված համայնքի, «ժողովի» մասին է, ինչին մենք ընտելացել ենք խորհրդային կարգերի օրոք, այլ՝ փոխօգնության, փոխադարձ հարգանքի, համատեղ աշխատանքում ուժերի բազմադատակման, ընդհանուր բարօրության, ներդաշնակության:

Բ. Ալրական հոգեբանության դարագայում անձի ընկերային իմքնա-

հաստատման գլխավոր աստարեզը աշխատանքն է, մասնագիտական գործունեությունը, ծառայողական առաջխաղացումը: Կանաչի հոգեբանության տարագայում այդդիսի աստարեզ է միջանձնային հաղորդակցումը, օրջատասը, ընճանհիը, երեխաները: Գիտական գրականության մեջ այրական-կանաչի սկիզբների սարբերակումը, աշխատանքի հանդեմ վերաբերմունքի առումով, արճահայճված է մի շաճ դիտուկ ձեւակերման ճեւոկ՝ այրն ադում է աշխատելու համար, կինն աշխատում է ադելու համար: Այսինքն, կարելի է աշել, որ ճղամարդու համար աշխատանքը նդատակ է, կնոջ համար՝ միջոց: Պատասխանական չէ, որ, ինչդեւ ցույց են ճալիս հեճագոճությունները, այրերը, այլընճրանքի դեմոում, բարձր աշխատակարձը գերադատում են աշխատաճամանակի կրճատումից, իսկ կանայք նախընճում են ունեւալ ցածր աշխատակարձ, սակայն՝ ավելի շաճ ազատ ճամանակ:

Այս հոգեբանական առանձնահատկությունը (որոշակի մոճավորությամբ եւ դայնանականությամբ հանդերձ) ենթադում է առանձնահատուկ լուծումներ նաեւ հանրային կյանքի կազմակերման եւ կառավարման մեջ:

Աշխատանքային դատարակությունը, ինչդեւ դատարակությունն ընդհանրադեւ, մեզանում գրեթե սարբերակված չէ ըստ սեռի, որի հեճեւանքով շաճ են հանդիտում այրական վարուբարքի ճեր կանայք (օրինակ՝ կին, որն ընճանհի չի կազմում հանում հաջող ծառայողական առաջխաղացման կամ մասնագիտական առաջընթացի):

Գործազրկության կարգավորման մեջ նույնդեւ դիճի հաշվի առնվեն սեռային-հոգեբանական առանձնահատկությունները. այսդեւ՝ աշխատանք կորցնելն այրի համար հոգեբանորեն, բարոյադեւ, դերային վարքի եւ ընկերային վարկի կորուճան առումով շաճ ավելի անճանելի է, քան կնոջ համար: Բուն իսկ հոգեբանական առանձնահատկությունների հեճեւանքով գործազուրկ այրի կյանքն ավելի արագ է իմաստազրկվում, ընկերային եւ ընճանեկան անդիտանիտության զգացումն առավել ճանր է արճահայճվում, ինքնամոռացումի դահանջմունքը (հարբեցողությունից սկսած ընդիտուդ մինչեւ ինքնատաճանություն)՝ առավել անդիմադրելի դառնում:

Վարձատրման համակարգում եւս անհրաճեւոճ է հաշվի առնել սեռային-հոգեբանական առանձնահատկությունները, ինչը մեզանում երբեւէ չի արվել: Ավելին, երբ հայատճանյան մամուլում խոսք էր լինում այն մասին, որ, աշենք, ճադոնիայում միեւնույն աշխատանքի դիմաց կին աշխատողին վճարում են գրեթե կիսով չափ, քան ճղամարդուն, դա ընկալվում էր իբրեւ խճրականության խայճառակ երեւույթ, կանանց աշխատանքի անամոթ շահագործում կադիճալիս ձեռնարկաճիոջ

կողմից: Մինչդեռ, իրականում, այստեղ դրսևորվում են կառավարման ճաղոնական համակարգի ազգային առանձնահատկությունները: Ճաղոնացիները հաշվի են առնում, որ աշխատանքում կնոջից չի կարելի նույնքան նվիրում, ուրեմն եւ՝ նույնքան արգասիք ակնկալել, որքան շղամարդուց: Հետեւաբար, հավասար վճարի դարագայում, իսկադես խտրականություն է ստացվում, միայն թե՛ շղամարդկանց հանդեպ:

Մեզ եւս անհրաժեշտ է, չխաբվելով «մարդու իրավունքների» վերացական եւ վերազգային կարգախոսներին, վարձատրման համակարգում նախատեսել սեռային-հոգեբանական բնույթի առանձնահատկություններ. չասեմք արտոնություններ, չվրդովենք կանանց օտարի համար դաշտաբույ (չնայած այդ օտարը լավ չըմբռնող) հայաստանյան բազում ու սակավին բազմազոդ կազմակերպություններին:

Գ. Համատեղ գործունեության դարագայում այրերը հակված են ստացած վարձատրությունը (դարգեւները, կոչումները, դաստիարակները եւ այլն) բաժանելու յուրաքանչյուրի վաստակի չափով, այնինչ կանայք, սովորաբար, հակված են հավասարաբաշխելու բաժանումը: Ընկերային արդարության վերաբերյալ շղամարդկանց եւ կանանց գերիշխող դասակարգումների այս արմատական տարբերությունը, թերեւս, բացատրվում է նրանց ընտանեկան դերերի առանձնահատկություններով. ընտանիքի եկամուտն ադախովող հոր համար կարող է էական համարվել յուրաքանչյուր անդամի մասնակցությունը հաշվեկշիռին. մինչդեռ ընտանիքի ներդաշնակությունը ադախովող մոր համար բոլոր զավակները հավասար են:

Հավասարաբաշխական գաղափարները հայ հասարակության մեջ, հայի մտածելակերպի մեջ հասկադես արմատներ են գցել խորհրդա-ռուսական ադրելակերպի ազդեցոյամբ: Կոդիտ, գորանոցային սոցիալիզմը, համայնքի իշխող կարծիքին անվերադաշ եմքարկվելը, «դուրս չցցվելը», աշխատանքում «գլուխ դաշելը» լիովին հարագատ են միջին ռուս մարդու հոգեբանոյամը, աշխարհայացքին, ադրելակերպին. ռուս օտար հեղինակներ իրենք են դա հաստատում: Եվ համահարեցման, միօրինակացման, միաչափ մտածելակերպի այդ դայմաններում, հայերի առանձնահատկությունները որդես օտարով վարագադե էին ընկալվում:

Հետեւաբար, հայ ընտանիքի եւ ողջ հասարակոյամ բնականոն զարագման նդատակով, մեմք դիտի նդատեմք այս անգամ արդեն այրական արժեքների տարածմանը՝ խորացմեմք ընկերային արդարոյամ այրակեմտրոն ըմբռնումը եւ արտանդեմք հավասարաբաշխական բաշխման մասին կարծագած դասկերագումները: Այդ են սովորեցնում նաեւ մեր ասացվածքները. «Մեկ կա՝ հագար արժե, հագար կա՝ մեկ չարժե»,

«Մարդ կա մարդ է, մարդ կա զարդ է», «Հազար կը մեռնի՝ մեկ չի շվարի, մեկ կը մեռնի՝ հազար կը շվարի», «Բանն ո՛վ անի՝ ես ու դու, հացն ո՛վ ուտի՝ ես ու դու» եւ այլն:

Դ. Այրական սիրադրամի հոգեբանությամբ խմբի ներսում ձեւավորվում են աստիճանակարգային (հիերարխիկ) կառուցվածքներ, ցայսում արտահայտված է առաջնորդության (լիդերության) համար տայֆարը, հավասարության ձգտում գրեթե գոյություն չունի: Կանացի հոգեբանության գերակշռության տարագայում ձեւավորվող կառույցները հիմնականում հավասարարական են, գրեթե գոյություն չունի առաջնորդ դառնալու ձգտում:

Չի կարելի դնել, թե որն է գերադասելի, քանի որ չենք ուրեւի կիսգրել գործունեության բնագավառը: Օրինակ՝ բանակը չի կարող գործել այլ կերպ, քան այրական խմբին բնորոշ գործելակերպով, եւ եթե որեւէ կին ցանկանա հաջողության հասնել ռազմական ոլորտում, հարկադրված է գործելու այրական կանոններին համադասասխան: Նմանադերձ՝ կարի ֆաբրիկաներում, դպրոցներում, հիվանդանոցներում, ուր հիմնականում աշխատում են կանայք, դաստիարակական չէ, որ ղեկավար է դառնում տղամարդը (կամ այրական գերակշռ հասկություններով կինը):

Այս արբերությունները դիտարկելիս հաշվառելի նաեւ կարգային ֆաղափականության մեջ: Մասնավորապես, դիտարկելիս, որ ներկայումս լայն տարածում գտած՝ ում ինչ տարածումի ասես նշանակելու երեւոյթը մեծելի է ոչ միայն մասնագիտության, կրթության, փորձի տեսանկյունից, այլեւ՝ սեռային հոգեբանության առանձնահատկությունների:

Մի ժամանակ Հայաստանի կանանց հանրապետական խորհուրդը հղատարեւն տարիողեց, որ կազմակերպել է «կին-առաջնորդներ» դպրոց եւ սվել է իր առաջին շրջանավարտները: Հետագայի կլիմեր հետեւել վերջիններիս ընտանեկան «բախտին»: Վստահորեւն կարելի է ասել, որ նրանք նույնպէս լիարժեք ընտանիքի տեր չեն դառնա, ինչպէս այժմ Հայաստանում գործող շուրջ երեք տասնյակ կանանց կազմակերպությունների գրեթե բոլոր ղեկավարները, ֆաղափական կյանքում լիդերության հայտ ներկայացնող շատ ու շատ հայ տղանայք:

Ե. Այրերը հակված են դերի անհատական վճիռները, կանայք գերադասում են համատեղ, խմբային վճիռ կայացնելը: Կազմակերպական վերափոխումների մեջ այրերին ամենից առաջ հետաքրքրում է անձնական հաջողության ադապտումը, կանանց գրավում է խմբային տեսանկյունից հեռանկարը:

Անհատական վճիռ կայացման գլխավոր առավելությունը անձ-

նական ղաֆասախանասվության ձեւավորումն է, մի բան, որ գրեթե բացակայում է խմբային վճիռ կայացնելիս. բոլորն են կարծես ղաֆասախանասու, բայց անձնադէտ` ոչ ոք: Հոգեբանության մեջ նկարագրված է «ղաֆասախանասվության ցրման» երեւոյթը, երբ վճռի մասնակիցներից յուրաքանչյուրն անձամբ իրեն ղաֆասախանասու չի համարում ոչ վճռի կայացման, ոչ էլ դրա կատարման համար: Մյուս կողմից, համատեղ ընդունված վճիռը նղասում է խմբի համերաժխությանը, համախմբվածութեանը: Ուստի, անհրաժեշտ է խմբային վճիռներ կայացնելու կանացի հակվածութիւնը եւ խմբի ամրադնդման միտումը ճիշտ համատեղել անհատական վճիռ կայացնելու եւ անհատադէտ ղաֆասախանասվութիւնը սանձնելու այրական հասկութեան հետ` բացառելով թէ՛ անդեմացումը եւ թէ՛ եսական ծայրահեղութիւնները:

Զ. Ընտանեկան եւ արտաընտանեկան կյանքի շարկադման մեջ երկու սեռերից էլ որոշակի ջանքեր են ղաֆանջվում: Ընդամին, ներդաւնակեցումն առհասարակ ավելի բնորոշ է կնոջը, սակայն տղամարդը նույնդէտ ղիտի մասնակցի դրան: Համեմայն դեղս, մեզանում բավական տարածում ունի այրերի խափանարար դերը, երբ յուրատեսակ մեծամտութեան հետեւանով, տղամարդը ոչ միայն կնոջ ջանքերին ընդառաջ չի գնում, այլեւ խափանում է դրանք: Թերեւս շատ բան չի փոխվել Խրիմյան Հայրիկի 100 տարի առաջ տրված բացատրութիւնից հետո. «Ես այնդէտ կը կարծեմ, որ կնոջ անհոգութեան ղատճառը մեծ մասամբ այր մարդիկ եղած են, որ կամ այրական, ինքնահավան հղատրութեամբ կնոջ կարեւորութիւնը չտալով` նա սովորեւ է անհոգ մնալ. կամ մեծամտութեամբ ստրկութիւն եւ նուատրութիւն կը համարին կնոջ խորհուրդ տալ, կամ առնուլ. եւ կամ որում ձախորդ անցեր ղատնել եւ ցոյց տալ իւր վիճակի կացութիւնը»:

Է. Ուտումնասիրման եւ կարգավորման առարկա ղետ է լինի նաեւ «կին դեկավար»-«տղամարդ եմթակա» փոխհարաբերութիւնը: Գաղոնիայում, ղաֆանջելով տղամարդու անմրցելի իշխանութիւնը ընտանիքում, ձգտում են աշխատավայրում բացառել հիշյալ բնույթի փոխհարաբերութեան առաջացումը. եթե կառավարման որեւէ տղակում դեկավարը կին է, աղա բոլոր եմթակաները, որդես կանոն, նույնդէտ կանայք են: Այս փատսը վկայում է նաեւ այն մասին, որ Գաղոնիայում իրոք ամբողջական մոտեցում է ցուցաբերվում ընտանիքին ու աշխատանքին, ընդհանրադէտ կյանքի բոլոր բնագավառներին:

Մեր մտածելակերմի մեջ գերիշխող հատվածային մոտեցումը, այսինքն` երբ առանձին-առանձին են դիտարկվում ընտանիքը, աշխատանքը, առողջաղաֆութիւնը, փաղափականութիւնը, ժամանցը, կրթութիւնը եւ այլն, թույլ չի տալիս տեսնելու շատ ու շատ լրջագոյն խնդիրներ: Չէ՞ որ

առաջին հայացքից նույնիսկ անհեթեթ է թվում այն հարցադրումը, թե կարելի՞ է արդյոք հանդուրժել ղեկավար կնոջ եւ ենթակա շղամարդու փոխհարաբերությունը (խոսքը զանգվածային երեսույթի մասին է, այլ ոչ բացառությունների): Սակայն մտածեմք. շղամարդն իրեն ճնշված չի՞ զգալու, ճնշված շղամարդը աշխատավայրից դուրս, ընթանալի ներսում կարողանալո՞ւ է լիարժեք կատարել իր բնական դերը: Կինն իր հերթին, որ ընտելացել է աշխատավայրում իշխելուն, յուրացրել է ղեկավարի ոճ ու վարվելակերպ, կարողանո՞ւմ է արդյոք ընթանալիս լիարժեք կատարել կանացի իր դերը:

Ը. Ամերիկյան հասարակության մեջ ընթանալիք եւ աշխատանքը մեկուսացված են: Եվրոպայում նույնն է. ֆին գիտնականները, ֆնտելվ կառավարման ազգային համակարգի առանձնահատկությունները, մասնավորապես նշում են այն հանգամանքը, որ իրենց մոտ ընդունված չէ ընթանալի, անձնական խնդիրները սեղանի վրա աշխատավայր: Ճադոնիայում, ընդհակառակն, աշխատանքային գործունեությունը սերտորեն կադված է ընթանալի. ձեռնարկությունները ձգտում են աշխատավայրում վերստեղծել ներընթանալի փոխհարաբերություններ, աշխատակազմը նմանեցնում են համերաշխ ընթանալի:

Հայոց մեջ աշխատանքային եւ ընթանալի ասդարեզները թեդեք ավանդաբար ներդառնակ են եղել, սակայն այսօրվա իրադրությունը նոր լուծումներ է դահանջում:

Խնդրի լուծումները կարող են սարբեր լինել, սակայն նդասակը նույնն է՝ հայ ընթանալի եւ հայոց արսաընթանալի կյանքի, ամենից առաջ աշխատանքային գործունեության սերացումը՝ բարոյական-հոգեբանական իմաստով, եւ եթե հնարավոր է, նաեւ փասացի-կազմակերդական առումով:

Համատեղ աշխատանքով, աշխատանքի համատեղմամբ ընթանալի ներդառնակության ադահովումը նոր խնդիր չէ հայ սեսական մտքի համար: Բաֆֆու «Հայ կինը» ծավալում ակնարկի եզրակացություններից մեկը հենց դա է. «Կինը որդես բաժանում է իր ամուսնու սերը, այնդես էլ բաժանորդ դեք է լինի նրա աշխատությանը: Մեղավորը շղամարդն է, որ նրան գործ չէ հանձնում»:

* * *

Ներդառնակ ընթանալի եւ հասարակություն ունենալու համար, մեզ ամենից առաջ անհրաժեք է կյանքի բոլոր ասդարեզներում ադահովել սեռային ներդառնակությունը՝ յուրաքանչյուրն իր սեղում եւ իր դերում: Դա դիտի իրականացվի բնականոն ձեով, սեփական առանձ-

---

նահասկությունների հաշվառումով, այլ ոչ եվրոդաներից փչող «էման-սիդացիոն» հովերի տեսքով, որոնք թեթեւ ունակ են մեր սիկնանց խանդավառելու (իսկ այրերին վրդովելու), սակայն ազգագրու կողմնորոշում չեն հաղորդում:

Սեռերի համագործակցության բացակայության դարագայում, սեռային ներդաշնակության անջատ-անջատ ընկալման դեմքում այդ խնդիրը մի կողմից դիտվելու է որդես «կանանց ըմբոսություն», «Ֆեմինիստական դահանջկոսություն», մյուս կողմից՝ «այրերի նահադեսականություն», կանանց իրավունքների ոտնահարում, եւ այլն: Խնդիրը թեւ բարդ է, բայց լուծելի, եւ այդ լուծումը ոչ թե արհեստական է ու դարսադրված, այլ միանգամայն հարազատ է հայոց մտածելակերպին, ընտանեկան ավանդույթներին:

Վալերի Միրզոյան

ԱՐԴԻ ՀԱՅ ԸՆՏԱՆԻՔԻ ՄԻ ՔԱՆԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

Հայոց ընճանհիճը միճս էլ հայճնի է եղել իր բարոյական ամրոթյամբ եւ կայուն ավանդական բարեերով: Դրա ճնորհիվ է, որ ենթարկվելով դարերի փորճոթյանը եւ, իհարկե, կրելով նաեւ ժամանակների ազդեցոթյունը, այն այսօր էլ, հիմնականում, ճարունակում է թահոթանել իր ազգային նկարագիրը:

Սակայն, օսար բարերի անարգել թափանցումը, Հայաստանում դեռեւս լիարժեերեն չճեւավորված հասարակական հարաբերոթյունները, ընճանհիճի վերաբերյալ՝ ազգային բովանդակոթյամբ թեճական օրեների առայժմ բացակայոթյունը ժամանակակից հայ ընճանհիճը կանգնեցրել են մի ճարբ լուրջ խնդիրների առջեւ, որոնբ խորը մճահոգոթյան ճեղիբ են ճալիս: Մենբ կանդրադառնամբ դրանցից մի բանիսին:

* * *

ՊԱՆԴԻՏՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐԸ:

Պանդիսոթյունն, ընդհանրաթես, հայոց դարավոր ցավն է՝ իր բոլոր ճխուր ու մռայլ հեճեւանբներով: Նճանավոր թասմաբան Լեոն այդ մասին գրում է. «Հայ ընճանհիճն ընդհանրաթես եւ գյուղականը մասնավորաթես ուներ մի այլ ոխերիմ, անգութ թճնամի-թանդիսոթյունը: ճարունակ ավերվող երկիրը չէր կարողանում աթահովել բնակիչների աթրուսը նույնիսկ մեճամեճ զրկանբների գնով, եւ թարճերի ու մերկոթյան հրամայողական թահանջներից սիթված՝ աճխասանբի ընդունակ ճղամարդիկ գնում էին հեռավոր աճխարհներ, գնում էին երկար ճարիներով, աճխասանբ անելու եւ աճխասածը ճուն բերելու համար: «Յոթ ճարին» սովորական ժամանակ էր ճանից հեռացող թանդուլիսի համար»: Պանդիսոթյունը բայբայիչ էր հասկաթես փոբ ընճանիբների համար, բանգի մեճ ընճանիբը՝ իր աճխասող անդամների ճարոթյամբ կարողանում էր դիմանալ ճնեճական եւ հասարակական ժանր թայմաններին: Հիմնականում դառը ճակասագիր էր բաժին ընկնում թանդուլիսին ու նրա ընճանիբին: ճարերն իրենց մահկանացուն էին կնբում թանդիսոթյան մեջ՝ այդթես էլ չճաճակելով հայրենի հարկի բաղրոթյունը:

Պանդիսոթյան խնդիրը չվերացավ նաեւ խորհրդային ճարիներին: «Խոթան» մեկնած անուսինը, մի բանի ճարի միեւնույն վայրը գնալուց հեճո, նոր ընճանիբ էր կազմում՝ մոռանալով նախկինը: Կինը սիթված էր լինում օր ու գիճեր աճխասել, որթեսգի թահեր երեխանե-

րին: Նա ժամանակ չէր ունենում զբաղվելու վերջիններիս դասիարակությամբ, խեղվում էր նրանց աղազան:

Պանդխտությունը ահազանգող է նաեւ մեր օրերում: Այսօր էլ դանդախության մեկնած շատ հայրերից, լիելով ընթանիք, ամուսնանում են (հիմնականում՝ հաշվեմեկասորեն) օտարների հետ: Եվ այս դասագայում՝ կնոջ հավասարության մասին խոսելը, բնականաբար, դառնում է միակողմանի: Եթե առաջներում արագնա աշխատանքի մեկնում էին մեծակ, այսօր մեկնում են նաեւ ընթանիներով: Դա արտափուս ունի իր դրական կողմը՝ ամուսինները միասին են լինում, եւ հիմնականում բացառվում է ամուսնու կողմից նոր ընթանի կազմելու հնարավորությունը: Բայց, իրականում, նորաստեղծ շատ ընթանիներ կտրվում են հայրենիքից, երկիրը դատարկվում է, ազգը զրկվում է երիտասարդ, եռանդուն աշխատուժից: Երեխաները հաճախում են օտարալեզու դպրոցներ, զրկվում մայրենի կրթություն ստանալու հնարավորությունից, դառնում են օտարալեզու, կտրվում ազգային արմատներից:

Պանդխտության մերօրյա դրսեւորման ձեւերից մեկն էլ այն է, որ այսօր դանդախության են մեկնում... կանայք: Դա նախկինում իր նախադեղը չունեցող երեւոյթ է: Պատճառը, հիմնականում, դարձյալ նույնն է՝ սոցիալական անադառնակ վիճակը, ինչը, սակայն, չի արդարացնում այն փաստը, որ կանայք այսօր դարձել են «սուն դահող» այրեր: Շաբաթներով, ամիսներով, մոռացած, որ կին են, մայր են, նրանք իրենց կյանքն անց են կացնում էմիգրյուններում կամ Թուրքիայում «փող աշխատելով»: Դրանում մեղքի իր զգալի բաժինն ունի նաեւ հայ տղամարդը, որը չդիմադրում է թույլ տա, որ հայուհին, զավակների դասիարակությամբ զբաղվելու փոխարեն, դեզերի օտարության մեջ: Արժե հիշել, որ ժամանակին, դանդախության զնացած ամուսնուն սղատելով, հայ կինը «հերոսական անձնագրիությամբ, անլուր զրկանքներով, արյունարատու մեջ կատարում էր իր հին դասական դերը - տոնային կազմով ադորող ընթանիի հիմքը՝ օջախը դահողանելու դասարկանությունը: Նա էր, որ չէր թողնում, որ այդ օջախի մեջ մարի կենդանարար կրակը, հավաքում էր ընթանիի անդամներին այդ սրբազան ջերմության շուրջը, հնազանդեցնելով հայրենի հարկի նվիրական օրենքներին» (Լեո): Լավ կլինէր, որ այսօրվա հայուհին նույնպէս կատարէ իր այդ դասարկանությունը:

Եվ երեւի թե իզուր չէր, որ ժամանակին հայոց մեջ գործում էր կանանց նկատմամբ կիրառվող արգելների համակարգ, որը կարգավորում էր կնոջ հասարակական եւ ընթանեկան կյանքի ոլորտները: Թերեւս այն, որ կինը դրսի աշխատանքների հետ գործ չունէր եւ այդ դասարկանությունը գերազանցապէս տղամարդիկ էին կատարում, տեղին կլինէր

այսօր՝ արգելելու կանանց արագնա աշխատանք: Պանդխտության վնասակար հետեւանմանից մեկն էլ անհատի բարոյական նկարագրի անկումն է: Դրա մասին այսօր էլ օրել ազգագրագետ Ե. Լալայանը. «Օսար երկրների հարստությունից շրջաձեռն, գյուղացին ծախում է յուր եզն ու գոմեճը, այգին ու արջը եւ դիմում հարստության ու ախտերի այդ բույները: Տարիներով նա փախվում է այդտեղ, երեսի վրա թողնելով ջահել կնոջն ու երեխաներին: Նա գրավվում է օսար աշխարհի թեթեւաբարո կյանքով, ընկնում է այդ հոսանքի մեջ եւ վերջիվերջո կամ կուլ է գնում, կամ թե չոր կմախք դարձած ու զանազան ախտերով վարակված տուն դառնում: Խեղճ կինը տարիներով սղասում է յուր ամուսնու վերադարձին, համբերությամբ սանում է ամեն ծեսակ զրկանք, ֆանում է դառնության բաժակը մինչեւ վերջին կաթիլը, միայն թե չի ուզում դավաճանել յուր ամուսնուն: Սակայն բնության այս թույլ արարածը երկար չի կարողանում դիմանալ: Շարունակ լուրեր է լսում, իբր թե յուր ամուսինն օսար կին է դառնում, մտադիր չի տուն դառնալու, կամ թե թղթախաղով եւ հարբեցողությամբ վասնում է յուր վերջին կոտեկը: Այդ ծեսակ անմոռաս լուրերը, ամուսնու անտարբերությունը դեռի յուր ընթացիկը, կարիքը եւ վերջապես կրեճը ակամայից դուրս են հանում կնոջը յուր առագաստից եւ ձգում բախտի ֆնահաճոյքին»:

Եվ վերջապես, դանդախության անցանկալի հետեւանմանից մեկն էլ օսար բարբերի ներմուծումն է: Արագադրից վերադառնալուց հետո, այնտեղ երկար տարիներ աղած սերունդը իր հետ բերում է օսար վարվելակարգ ու սովորույթներ, որոնք խաթարում են մեր ազգային նկարագիրը: Դրան օժանդակում են նաեւ խառնամուսնությունները, որոնց համար դանդախությունը նոյնպես իր հոգ է ստեղծում: «Ազատ բարբերի» անվան սակ՝ հայ ընթացիկ են մուտք գործում սեռական ազատության կոչեր, տղամարդ-կին, ծնող-զավակ ազատական հարաբերությունների փարոզներ, «նահապետական» են համարվում մարմնական ժուժկալությունը, կուսության անհրաժեշտությունը եւ այլն:

* * *

ԿՈՒՍՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐԸ:

Մինչեւ մեր դարակիրը, հայոց մեջ կուսությամբ հղարսանալու կամ, առավել եւս ամաչելու խնդիր չկար, ֆանգի, վերոհիշյալ ժամանակաշրջանում ընդունված էին վաղ ամուսնությունները (աղջիկների համար՝ 12-15, տղաների համար՝ 15 եւ բարձր տարիք), երբ նոր-նոր միայն ի հայտ էին գալիս սեռերի հասունացման նշանները: Այդօր վաղ տարիքում կատարվող ամուսնություններն, ինքնուրույն, հիմնականում բացառում էին նման հարցի ծագումը:

Աղջկա կուսությունն արիական ժողովուրդների, բնականաբար նաեւ հայերի մեջ, խստորեն հսկվում էր ընթանիֆի կողմից եւ արժանանում էր հասարակական դարսավանֆի, եթե առազաւս մտնելուց առաջ նա կորցրել էր այն: Միջին դարերում, նույնիսկ եկեղեցական ժողովներն են անդրադարձել դրան. Շահադիվանի ժողովում որոշվել էր, որ եթե աղջիկը մինչեւ ամուսնությունը, ծնողների հսկողության դակասի կամ անփութութան դասճառով, կույս չի մնացել, ադա նրա ծնողները սուգանֆի էին ենթարկվում: Իսկ եթե դա կասարվել էր իր մեղով, սուգանվում էին աղջիկն ու փեսան: Նույն միջին դարերում փեսան աղջկա կուսութան դիմաց նրա ծնողներին փրկագին էր վճարում, որը կոչվում էր «երեսացես»: Եկեղեցին սարբերություն էր սահմանել անգամ դասկադրութան արարողութան մեջ. եթե աղջիկը դասկից առաջ մերձեցել էր փեսացուին, ամուսնական արարողակարգը կասարվում էր այնդես, ինչդես այրու դասկադրությունը:

Որ կուսութան անհրաժեշտությունը ժամանակին ճակասագրական նշանակություն է ունեցել, վկայում են նաեւ ազգագրական նյութերը: Դրա անժամանակ խախտման դեղով լինելիս՝ աղջիկը դառնում էր խոսակցութան առարկա, հասարակությունը դասադարսում էր նրան, եւ նույնիսկ ընկերուհիները խուսափում էին նրանից: Նա դառնում էր ընթանիֆի նախասինը, եւ գյուղի տղաներից ոչ մեկը չէր ամուսնանում հետը: Ծնողները վերջադես ստիղված նրան ամուսնացնում էին կամ այրի մարդու կամ օսար գյուղացու հետ: Եթե այդ մասին իմացվում էր հարսանիֆից հետո, հետեւանը լինում էր բաժանությունը: Այդ էր նաեւ դասճառը, որ Հայաստանի գրեթե բոլոր շրջաններում կուսութան ադացույցը խստորեն դահանջվում էր:

Ինչդես տեսնում ենք, հայոց մեջ ընթանիֆի, հասարակութան ուժերով արվում էր ամեն ինչ՝ կանխելու նախամուսնական մերձեցումները, որոնք երբեմն շաս խիստ լինելով հանդերձ (մանավանդ, երբ հարցը ֆննվում է այսօրվա մտածելակերդով), ունեին իրենց դրական դրսեւորումներն ու խորհուրդը՝ դաստիարակել առողջ սերունդ, հեռու դահել նրան գանագան այլասերումներից ու դրան հետեւող անցանկալի բարդություններից:

«Հանումն ինչի՞ ճնշենք, գարենք, խեղենք, հաշմենք 16 սարեկանից զգացնել սվող սեֆուալ սեռական մղումը». հարցնում էր սարիներ առաջ մի հողվածագիր («Լրագիր» 15 դեկտեմբեր, 1995թ.), որը, ցավով, նաեւ բժիշկ էր: Հանուն նրա, որ հայ մնալու համար՝ դահդանենք հագարանյակների խորֆից ժառանգած մեր բարոյական որակները, որ ադագայում ամուսն ընթանիֆներ ունենանք, հանուն նրա, որ մեր դեռահաս աղջիկները դարսիկների կամ թուրքերի հարձերը չդառնան, որ որք մանուկներ չունենանք, հանուն նրա, որ «իդեալ մայրեր ունենանք՝ եր-

ջանիկ Յայրենիք ունենալու համար...» (Գ. Նժդեհ): Ու, թեկուզեւ, հանուն նրա, որ Յայասան մութ չգործի դարի չարիքը՝ ՍՊԻՂ-ը:

Ի գիտություն, հայսնենք, որ Ռուսաստանի ու ԱՄՆ-ի մեծ ազատ բարեր ունեցող երկրներում այսօր կանգնել են մի շատ լուրջ խնդրի առջեւ. ինչպե՞ս կանխել դժբախտահասակ աղջիկների անցանկալի հղիությունը: Ռուսաստանում մանկասերը լցվել են այդ դժբախտակների մանուկներով: Եթե սա է դաժանողականության դեմ կոչի ու ազատ սիրո արդյունքը, ապա մեր դաժանողականությունը գերադասելի է անմայր ու անհայր երեխաների, նրանց անհեռաժես մայրերի Տխուր ճակատագրին արժանանալուց:

Չենք ժխտում, որ խնդիրն այսօր ունի նաեւ վերանայելի կողմեր՝ անդամաճարձան ամուսնության առաջին գիշերը մերձենալը, կուսության սուղամար բարեկամների եւ հարեամների մասնակցությունը եւ այլն: Նաեւ ողբերգական է, որ կուսության չհայսնաբերման դեմքում, մանավանդ, երբ դա բնական արատ է, վնասվածք, կամ էլ՝ բռնաբարության հետեւանք, փայլավոր է դեռեւս չձեւավորված ընթանիքը: Իհար հասկացող, գնահատող անհասների ամուսնության դեմքում, դա, թերեւս, չդեմք է խանգարող հանգամանք դառնա ու դեմք է թողնվի ամուսնացողների կամփին:

Անկասկած, անընդունելի է նաեւ, որ կուսությունը ձեւականորեն դաժանելու մտադրությամբ (որդեպի հետագայում «աղագույց» լինի), գլխավորապես անառողջ մարմնական ցանկություններից ելնելով, հաճախ դեռահասները տարվում են անբնական սեռական կապերով:

Ինչ վերաբերում է ընթանիքին, ապա վիճակն այստեղ եւս, հիմնականում, մխիթարական չէ: Չհասկանալով, չգնահատելով սիրո հոգեբանական կողմը եւ թելադրվելով միայն մարմնական ցանկությամբ՝ հոգու կորուստ է կատարվում, որի համար այժմ արդեն թանկ ենք վճարում: Իսկ մարմնական սերը, սեռական դաստիարակությունը, անհրաժեշտ են հենց նրա համար, որդեպի աղափոխի առողջ սերնդատվությունն ու անուսիմների սեռական ներդաճակությունը, մի բան, որը հասկապես ուսուցանվում է Արեւելում:

Եվ կոչ անել, թե «դեմք է սիրեք, ամուսնանաք, սեռական կապ ունենաք այն ժամանակ, երբ որ հարմար եք գտնում, նրա հետ, ում հետ ուզում եք եւ ինչպես որ ուզում եք» («Լրագիր», նույնը), ուղղակի կնշանակի խեղել ազգի բարոյականը: Իսկ թե ինչպես վարվել՝ դա միայն անհատ գործը չէ, այլ, առաջին հերթին, այն էթնիկական ընդհանրության (իմա՛ ազգի), որի ծնունդն ու բարոյականի կրողն է նա:

ԱՐՅՈՒՆԱՊՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐԸ:

Հայոց մեջ գոյություն ունեն ազգակցության (արդի ըմբռնումներով՝ հարազատական, բարեկամական) երեք ճյուղեր՝ արյունակցական, խնամիական եւ հոգեւոր, որոնցով կարգավորվում են ամուսնական հարաբերությունները: Ազգակցության վերոհիշյալ ճյուղերը հայերի մեջ գոյություն են ունեցել նախաֆրիսոնեական ժամանակներից, բայց թե դրանց ո՞ր աստիճաններն են ընդունված եղել ամուսնության համար, հայտնի չէ: Այդ մասին առաջին տեղեկությունները գալիս են ֆրիսոնեության հաստատումից անմիջապես հետո:

354 թ-ի Աւսիւսի եկեղեցական ժողովում Ներսես կաթողիկոսն արգելեց մերձավորների եւ անչափահասների ամուսնությունները: 447թ. Շահառիվանի ժողովում բոլոր դասերի մեջ արգելվեց ամուսնությունը մինչեւ ազգակցության չորրորդ աստիճանը: 527թ. Դվինի եկեղեցաժողովում որոշում ընդունվեց. «Վասն զազգական կին առնելոյ ցիմագերորդ մի ի յեսցեք եւ զչորրորդ աղաւթարիցեք եւ երրորդ մեկնեսցեն եւ աղաւթարիցեն» (այսինքն՝ ազգական կնոջ հետ արգելվում էր ամուսնությունը, եթե այն կայացել էր ազգակցության մինչեւ 5-րդ դասը, 4-րդ դասի դեղինը դեպք էր աղաւթարել, իսկ դրանից ցածրի դեղինը՝ ամուսնացողները դիտարկում ամուսնալուծվելին եւ աղաւթարելին): Այնուհետեւ, 768թ. կրկին արգելվեց ամուսնությունը մինչեւ ազգակցության չորրորդ աստիճանը, իսկ 1243թ. Սիսի ժողովում որոշվեց արյունակցական 7-րդ դասից հետո միայն թույլ տալ ամուսնությունը:

Խնամիական գծով ազգակիցների ամուսնության դեղինը, քանզի արյան խնդիր չկա, արգելներ եւս չեն եղել: Սակայն, հետաքրքիր է, որ թեւեւ արյունակցական կառի չկա նաեւ հոգեւոր ազգակիցների (ֆավոր, որդեգիրներ եւ այլն) միջեւ, բայց այդ դեղինը նույնպէս ամուսնությունն արգելվել է: Ամուսնություն չի թույլատրվել կնքահոր ու սանիկների, նրանց երեխաների ու թոռների միջեւ, միայն վերջիններիս թոռնորդներն իրար հետ թույլատրվելու իրավունք ունեին: Ամուսնանալու իրավունք չուներին նաեւ «ողջույնի» ծեսով փայր ու եղբայր դարձած աղջիկն ու տղան, որոնք միախառնելով միմյանց ճկույթների արյունը, դառնում էին արյունակիցներ: Եվ վերջապէս, ամուսնանալու իրավունք չուներին որդեգիրը կամ որդեգրուհին իրենց ծնողների հետ: Որդեգիրների երեխաները կարող էին ամուսնանալ միայն իրենց ծնողների մյուս երեխաների ու թոռների հետ: Հետաքրքիր արարողություն էր որդեգրության ծեսը. կինը որդեգրվող երեխային մտնում էր շաղկի տակ, իսկ ամուսինը հանում էր երեխային շաղկի միջից՝ իբր իրենցից ծնված երեխա է եւ այդպիսով՝ իրենց արյունը: Այդ էր մասճառը, որ արգելվում էր որդեգրի կամ որդեգ-

րուհու հետ անուսնանալը: «Պատճառներն ժողովրդի շայտախնայից եկեղեցու» աշխատության մեջ այն հարցին, թե ի՞նչ ղեկավար է անել, երբ անուսնություն է կայանում ազգակիցների միջև, սրվում է հետեւյալ լուրջ հարցը. «անուսնալուծել եւ լուրջ եմբարկել»: Այստեղ տեղին է նշել, որ հայոց մեջ անուսնալուծություն թույլատրելի է միայն ծայրահեղ դեմքերում (ամուսիններից մեկի անլուրջության, դավաճանության, անբուժելի հիվանդության եւ այլն), եւ հասկանալի է, որ այդպիսի ծայրահեղ դեմք է համարվել նաեւ ազգակիցների անուսնությունը:

Փաստորեն, բոլոր դեմքերում էլ արյունաղոթության մերժումը ունեցել է մեկ նպատակ՝ առողջ սերնդապատկեր: Ուսումնասիրողների կողմից բազմաթիվ փաստեր են գրանցվել այն մասին, որ մոտ արյունակիցների անուսնությունից ծնված սերունդը մտավորապես եւ ֆիզիկապես անկատար է լինում: «Յաճախ կը լուրջ հարց, որ ազգի մը անդամները իրենք իրենց մէջ չափազանց մտաւոր խնամութեամբ կ'անուսնանան, եւ մի քանի սերունդ յետոյ անոնց կենսունակութիւնը սկարանալով՝ փոխանակ առողջ ու կայտառ մանուկներ յառաջ բերելու, սկարակազմ, զունաս ու արտադրական սերունդ մը կ'արտադրեն: Յայտարար մէջ անուսնութեան աստիճանը որոշ համարելու կարգադրութիւնը սխալ էլի սովորութիւն մըն է, որ մեր նախահայրերը իբրեւ իրենց դարաւոր փորձառութեանց արդիւնք օրէնքի վերածած են», - գրում է սփյուռքահայ գիտնական Յակոբ Պողոսյանը, առաջ՝ շարունակում. «Եվրոպական արժանիքի ընթացիկներէն շատերը այնչափ երկար աստիճանի վեր իրարու հետ կ'անուսնանան, որ այլեւս անոնցմէ առհասարակ վտանգ, միայն եւ արտաժեռ սերունդ մը յառաջ կու գայ»: Մահմեդական շատ ժողովուրդների մեջ սովորական երեւոյթ է արյունակից ազգակիցների անուսնությունը եւ բազմաթիվ են նաեւ փաստերը նրանց ժառանգների անկատարության վերաբերյալ:

Այժմ էլ, սովորութի ուժով, մեզանում, հիմնականում, շարունակում են դառնալով ազգակիցների անուսնության թուլանքի թուլանքի այն օրենքները, որոնք ժամանակին իրենց հաստատագրումն են ստացել եկեղեցական օրենքներում ու դարերով կենսագործվել ժողովրդի անուսնա-ընթացիկ հարաբերություններում: Սակայն, դժբախտաբար, գրեթե մոռացված են դրանց խորհուրդները, եւ ժառանգականության հարցերով զբաղվողները դեռեւս փորձ չեն անում այդ ամենը հանրությանը ներկայացնել գիտական հիմքերով:

* * *

Այսօր վսանգված է հայ ընժանիփի անրությունը, հեժեւադես՝ խարխւլվում են մեր ազգային հիմքերը: Եթե նախկինում հայոց կենցաղին գրեթե խորթ էր անուանալուծությունը, ադա մեր օրերում այն զգալի չափերի է հասնում: Վերականգնելի է ամեն մի կորուստ, բայց հայ ընժանիփի բարոյական այլասերումը կարող է անդառնալի լինել, եթե ժամանակին կանխարգելիչ միջոցներ չձեռնարկվեն: Եվ չդես է մոռանալ, որ դարերով իրենց կենսունակությունն արդարացրած ընժանեկան շաս օրենմներ կիրառելի են նաեւ այսօր, միայն դես է գժնել դրանց կենցաղավարման արդիական ձեւերը:

Մարդկանց աշխատանքով ադահովում, աշխատուծի արժահուսի դեսական կարգավորում, ընժանիփի հասուկ ինսիսուսի ստեղծում, ազգային բովանդակությամբ դեսական օրենմների սահմանում. այսդիսին են այն խնդիրները, որոնք դարժավոր է իրականացնել մեր նորանակախ դեսությունը: Եվ անժխսելի է, որ ընժանեկան բարոյականի հեժ կադված հարցերում նրա ամենատեռանդուն աջակիցը դես է լինի Հայ եկեղեցին, որի ազգադահոդան գործունեության մասին միայն հուլեր են մնացել:

Արմինե Սարգսյան

ՀԱՅ ԿՆՈՋ «ԱԶԱՏԱԳՐՈՒԹՅԱՆ» ՀԱՐՑԸ

Ինչդեռ հայսնի է, մարդկային շեսակը կազմված է երկու սեռից՝ արու եւ էգ, որոնք ֆանակադես իրար գրեթե հավասար են: Քանակական այս հավասարությունը շատերի, մասնավորաբար՝ կանանց միջավայրում, մղում է դահանջելու նաև որակական եւ մեխանիկական հավասարություն՝ դրսեւորված կենցաղում, օրինական դաճում, հասարակական ու ֆադաֆական կյանքում, ընսանի-ում, ընդիում մինչեւ՝ սեռական հարաբերություններում (համա-սեռամուլ կանանցից կազմված «ընսանիներ»), եւն.:

20-րդ դարի հասարակական հզոր եւ հեսաֆրական երեւոյթներից եղավ կանանց ազասագրոյան շարժումը: Ամբողջ դարեր ու հազարամյակներ հայրիշխանոյան բացարձակ իշխանոյան սակ ադրած իգական սեռը կամաց-կամաց նվաճեց զանազան իրավուններ՝ կրթոյան, հասարակական եւ դեսական կյանքի մասնակցոյան, եւն.: Արեւելում հայոյունն առաջինն էր, որ գիսակցեց արդի ժամանակների դահանջներին համադասաս-իսան վերաիմասավորել կնոջ դերը եւ առաջիններից էր, որ լայն ընթացք սվեց հայ կնոջ հասարակական նոր դերին: Այս գործընթացում, որան էլ սարօրինակ թվա, առաջասարներից էր ավանդաբար դահդանողական համարվող Հայ Եկեղեցին, որի օրինոյամբ եւ ակշիվ մասնակցոյամբ հայաշաս բնակավայրերում բացվեցին օրիորդաց բազմաթիվ վարժարաններ: 19-րդ դարի վերջին եւ ամբողջ 20-րդ դարի ընթացքին, Հայասսանում թե Սփոյում մեմ շեսնում եմ հայ կնոջ դերի անընդհաս մեծացում. երեւան եմ զալիս հայ կին մճակոթային գործիչներ, գիսնականներ, գրողներ, դեսական գործիչներ, ազաս արհեսների կիրառողներ. հայ կինը ակշիվորեմ մասնակցում է նաեւ արդունաբերական արսարոյանը, որի մի շարք ճոյղերում (օրինակ՝ կարի եւ սեֆսիլ արդունաբերոյունները) նրանմ նույնիսկ գերակշիռ տոկոս եմ կազմում:

Հայ կնոջ հասարակական դերի ոլորտում այս դինամիկ փոփոխոյունները, ընդհանուր վերցրած, սուր հակասոյան մեջ չեն եղել հայ կնոջ հիմնական, ազգադահդան դերի հես, որն է՝ ընսանիի սրբոյան դահդանողի եւ նոր սերնդի առաջին դասիարակի նրա նվիրական դարսականոյունները: Հակասոյունների առաջացման դեմում էլ, ելնելով ազգի գերիսնդիրների դահանջներից, դրանք լուծվել են հայ կնոջ ընսանեկան դարսականոյունների առաջնայնոյան սկզբունքով, որն էլ, մեր կարծիքով, ամենաճիճսն է:

Հայ ազգը, հազարամյակների իր գոյության եւ հոգեւոր արժեքների վերահաստատության համար դարձական է առաջին հերթին հայ իգական սեռին, առավել կոնկրետ՝ հայ մորն ու հայ կնոջը: Ցավալի է միեւնոյն ժամանակ արձանագրել, որ հայ կինը հաճախ համարվել է երկրորդ կարգի մարդկային արարած, ենթարկվել հոգեկան թե ֆիզիկական բռնությունների, եւն., որոնք ուղղակիորեն կան վերադրուկների ձեւով շարունակվում են նաև այսօր: Հայ կնոջ «ազատության» հարցը մենք հենց այս բարդությունների ու դրանց վերադրուկների վերացումն ենք հասկանում միայն եւ ոչ ուրիշ բան:

Վերջին տարիներին, Արեւմուտքին կապելու մոլուցքի ծիրում, հայկական միջավայրում (մասնավորաբար ՀՀ-ում) սկսել է արհեստական մի երեւոյթ՝ հայ կնոջ այսօրեւ կոչված «ազատության» հարցի փարոզությունն ու հանուն հայ տղամարդու հետ նրա «համահավասարեցման» արշավը: Միջազգային կազմակերպությունների ֆինանսական, «խորհրդատվական» եւ այլ աջակցությամբ, ՀՀ-ում հիմնվել ու գործում են բազմաթիվ հասարակական կազմակերպություններ, որոնք այս արհեստածին «դայվարի» դրոշակներն են դարձել. գումարվում են սեմինարներ, կլոր սեղաններ, հրատարակվում են զբոյակներ, զբեր, անցկացվում են միջազգային, եվրոպական, Ամերիկոպկասյան երեք համադասարանությունների, եւն. կանանց կազմակերպությունների հանդիպումներ, եւն.: Մի անգամ եւս հիշեցնենք, որ նման միջոցառումները ջերմաբուս ողջունվում եւ վարձատրվում են ՀՀ թափանցած միջազգային կազմակերպությունների (հասկալիք՝ «Սորոսի Հիմնադրամի»), երբեմն էլ՝ օտար դասարանների դեսպանատաների կողմից: Այս միջոցառումների ժամանակ բղավոցներ են հնչում, թե հայ կինը տղամարդու գերին է, թե հայ կնոջ համար զլացվում է մութը հասարակական, փառաքան, գործարարության եւ այլ ոլորտներ, թե հայ աղջիկը իրավագուրկ է իր կյանքի ընկերն ընտրելու հարցում, եւն.: Առայժմ թեւ բացահայտու են հնչել հայ կնոջ ազատ սեռական հարաբերությունների, առավել եւս՝ համասեռամուլ հարաբերությունների դահանջներ, բայց, այս ընթացքով, այդ օրն էլ հեռու չէ (հիշեցնենք՝ Եվրախորհուրդը ՀՀ-ի անդամակցության համար դահանջ է դնում հայ կնոջը սեռական նման սանձարձակություններ եւ այլանդակություններ թույլատրելը):

Այս բոլորը դասահական չեն: Հայաստանի համար ռազմավարական ամենասարբեր ծրագրեր մշակող արեւմտյան կենտրոնները շատ հստակ գիտակցում են, որ իրենց մշակած այդ ծրագրերը Հայաստանում եւ ընդհանրապէս հայկական միջավայրում հաջողություն չեն գտնի, եթե հայությունը անվարակ դահանքի իր

ազգային հոգեւոր-բարոյական արժեքների համակարգը: Հետեւաբար, անհրաժեշտ է ազգակործան ՍՊԻԴ-ի ամենասարբեր վիրուսներ ներարկել հայ հասարակությանը՝ բազմազան դիսակների սակ: Դրանցից մեկն էլ հայ կնոջ «ազատագրության» շինծու «դայֆար»ն է, որի նդասակն է՝ *հայ իգական սեռի այլասերման միջոցով հարվածել հայ ազգի հասարակական հիմնական եւ դարերի փորձություններին դիմացած ամենակայուն բջջին՝ հայ ընտանիքին*: Քանդելով հայ ընտանիքը, նրանում ներմուծելով հայությանն անհարիր «արժեքներ» ու փոխհարաբերություններ, կֆանդվի եւ հայ հասարակությունը, որից հետո առավել հեծ կլինի ցանկացած սխեմաների դարսադրումը ՀՀ-ին և հայությանը:

ՀՀ-ում 90-ական թվականների ցնցող վերվայրումները, ինչ խոստ, բացասաբար անդրադարձան հայ ավանդական արժեքների դահդանության վրա: Հայ տղամարդկանց մեծ տոկոսն հայտնվեց բացահայտ կամ տղարկված գործազուրկի իրավիճակում, մեծ ծավալ սսացավ հայ տղամարդու արսագնա աշխատանքի երեւոյթը, առավել բացահայտ երեւան եկավ ու լայն ծավալ ընդունեց դոռնկության «արհեստը», եւն.: Հայ աղջիկը իր դասիվն արատս-վորեց ու դեռևս արատսվորում է միմչեւ իսկ թուրքի հեծ. մեղա՛, մեղա՛ Արարատին :

Այսուհանդերձ, հիմնականում, հայ կինը դատսվով կրեց ու շարունակում է կրել իր խաչը՝ հանուն ընտանիքի սրբության, ազգի ու նրա արժեքների դահդանության:

Մենք հարց ենք տալիս հայ կնոջ «ազատագրության» մունե-տիկներին. իսկ ո՞վ է հայ իգական սեռին արգելում իր արժանավոր դերն ստանձնել եւ կարեւոր մատնակցություն ունենալ ՀՀ հասարակական, գիտական եւ մշակութային կյանքում: ՀՀ-ում ե՞րբ և ո՞ր է դիտարկվել սեռական անհավասարություն հիշյալ ոլորտներում: Հանուն օտարներից դուլարներ դոկելով գոյություն ֆարց տալու, ինչո՞ւ էք շինծու հարցեր հորինում :

Եթե սեռական հավասարությունը Արեւմուտքում հասկացողների նման հասկացողներ կան մեզանում, ադա մենք միանշանակ դեմ ենք նրանց: Հայ իգական սեռի ազատագրում չի՛ նշանակում գռեհկանալը, ամառվա գալստի հեծ փողոցում եւ հասարակական վայրերում կիտամերկ կամ համարյա մերկ երեւալը, գովազդային հոլովակներում անդատսկառ տեւտով ու շարժումներով նկարա-հանվելը, չափից ավելի շղարվելը, սեռական սանձարձակությունն ու դոռնկությունը բնական երեւոյթներ եւ դրանց դեմ դայֆարը «մարդկային իրավունքների ոտնահարում» որակելը :

Հայ ազգային գերխնդիրների լուծման մեջ հայ իգական սեռն

ունի ամենասուրբ զարավորություններից մեկը՝ հայ ընսանիփի, օջախի ղահողանման ու հարատեւման ծանր, բայց և ամենադաս-վաբեր առաւելությունը, որը, խոստովանեմք, նրա մենաւանդին է (հայ տղամարդը, եթե ցանկանա էլ, չի կարող լիարժեք կատարել այս զարականությունը): Հայ կնոջ հասարակական մյուս դերակատարությունները ղեւտ է ստորադասւելն նրա այս դերին ու բխելն նրանցից: Այլաղես, այս առաջնային զարականության հաւելին հայ կնոջ ցանկացած այլ դերակատարություն՝ վնասելու է հայ հասարակությանը, ներառյալ՝ նույնինքն հայ կնոջը:

Հայ իգական սեռը նախ մայր է, կին, աղա նոր միայն՝ գիտնական, բժիշկ, ղատգամավոր, բանվորուհի, մանկավարժ, գյուղատնտեսության աւխատող, գործարար, հասարակական կամ տղաբանական գործիչ, եւն.: Հայ իգական սեռը նախ բարոյական արժեք է, աղա նոր միայն՝ ֆիզիկական մարմին՝ իր բնախոսական ղահանջներով: Հայ իգական սեռը նախ հայ է, աղա նոր միայն՝ կին:

Այս ճւնարտությունների չգիտակցումը կտանի հայ կնոջ, հետեւաբար եւ հայ հասարակության այլատերմանը, եւ, ի վերջո՝ կործանմանը: Դրանք ղեւտ է կանխել հենց սկզբից՝ ղայբարելով հայ կնոջն «ազատագրելու» օտարմուտ ամենատարբեր դրսեւորումների, հայկական միջավայրում սեռական աղանդավորության դեմ:

Գելորգ Յազըճյան

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

	Ցեղի շարժման արժեքները և արժան արժեքները հստակից	3
10	ՀԱՅՈՑ ԸՆՏԱՆԵԿԱՐՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԻ ՇՈՒՐՁ	
20	ԱՐԴԻ ՀԱՅ ԸՆՏԱՆԻՔԻ ՄԻ ՔԱՆԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐ	
	ՀԱՅ ԿՆՈՋ «ԱԶԱՏԱԳՐՈՒԹՅԱՆ» ՀԱՐՑԸ	28

